

באיזו רשות נידון הר הבית בשבת כרשות הרבים או כרשות היחיד? שנינו בפרק ב' דמידות משנה ג' "לפנים ממנו סורג גבוה עשרה טפחים ושלם עשרה פרצות היו שם שפרצום מלכי יון, חזרו וגדרום ונזרו כנגדם שלא עשרה השתחויות".

"הסורג מחיצה העשויה נקבים נקבים כמטה מסורגת בחבלים. והיא עשויה מדפי עץ ארוכים וקצרים שמרכיבין אותן זו על זו כאלכסון". (רע"ב, ר"ש, רא"ש).

הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק ה' הלכה ז':

"לפנים ממנו סורג מקיף סביב גובהו י' טפחים"

הרא"ש חולק: "ומסתבר שהיה הולך על פני כל המזרח מצפון לדרום. ואין טעם לצורך כי אין תוספת מעלת הקדושה אחת (כמבואר במסכת כלים פ"א) אם לא שנעשה לגוי" (יש גורסין לגוי כפי שיתבאר לקמן).

מטרת הסורג: הרא"ש: "ומצאתי כתוב שלהיתר טלטול בשבת נעשה. וצריך לפרש זה הטעם דמחיצת הר הבית נעשית תחילה לכל הבנינים שבתוכו והוי ליה הוקף ולבסוף פתח. ולא מבני. ואחר שנעשה הבנינים נעשה הסורג להקיף הר הבית לדירה להיותו פתוח ולבסוף הוקף". וכך מסביר הכסף משנה ברמב"ם לעיל.

התוספות יום טוב מקשה: "ואני מכא דהא בסוף פרק ח' בפסחים תגן יצחה כת הראשונה (עם פסחם) וישבה לה בהר הבית. שניה בחיל. ואי איתא דהיקף הר הבית לא מהני היאך מטלטלו פסחיהם לשם¹. ולכן נראה לי דטלטול לא היה צריך שום דבר לפי שמן התורה כל מה שהוא מוקף בארבע מחיצות הוא רשות היחיד גמורה. כמו שאמר בראש פרק י"א דשבת. ושבות במקדש לא גזרו".

דעת התוספות יום טוב כדעת המאירי בפסחים ס"ד ב' "ומה שאמר אח"כ שיצאת כת ראשונה וישבת לה בהר הבית פרושו בשבת. לומר שאף על פי שהרבה דברים שבפסח דוחים את השבת מכל מקום הילכתו ברשות הרבים לביתם לא היתה דוחה את השבת, ואף על פי שירושלים דלתותיה נעולות כליל והוי ליה כרמלית ואין שבות במקדש, כל שירצה מן העזרה מיהא יש בו משום שבות ומתוך כך כת ראשונה יוצאין בפסחיהם ויושבין להם בהר הבית שמחיצות הוא מוקף והרי הוא ברשות היחיד לטלטול. ולא אמרו עזרה רשות הרבים אלא לענין ספק טומאת".

1. אולי יש לומר שזה נעשה לצורך עבודה שתוכל הקבוצה הבאה להכנס לעזרה. אבל אם היו הקבוצות מצומצמות. היתה נשאת הקבוצה הראשונה במקומה בעזרה.

ומוסיף התוי"ם: "ועוד כיון שהיה שם לפניו מהר הבית מקום לשמור שם שומרי המקדש (פרק א' משנה א' דתמיד וזקני בית אב ישנים שם). למה לא יקרא תוקף לדירה מעיקרא?"

"אבל מה שנראה לי בזה הבנין של הסורג הוא מה שכתבתי כבר בס"ד בספר צורת הבית. פ' נ"ב שהוא לתת מקום והכדל בין העובדי כוכבים הנכנסים להתפלל בבית ה' וכין ישראל, כאותה ששנינו בפרק קמא דכלים החיל מקודש ממנו שאין עובדי כוכבים וטמא מת נכנסים לשם".

ואכן, יוסף בן מתחיהו מספר שהסורג היה גבול לנכרים והם הוזהרו לא לעברו. נמצאת כתובת שכנראה היתה קבועה בעמודי הסורג. "אסור לכל נכרי לבא לפניו מן הסורג והגדר שסביב המקדש! כל הנתפס דמו בראשו כי מות יומת בגלל זה"².

אפשר להסביר את מחלוקתם לגבי תפקידו של הסורג. בהבנת המושג. חיל אחד הגירסאות ברמב"ם "ולפנים מן הסורג החיל גובהו עשר אמות" וכך גם ר' משה קזיס זצ"ל בבאורו על מסכת מידות פרק ג' משנה ג'. "אבל פירוש הרב נראה יותר שכמו שפירש התנא גובה הסורג כן פירש גובה החיל", לשיטה זו תוסבר בגמ' המשנה וכיומא ט"ז א' ותנן לפניו ממנו החיל עשר מעלות היו שם, שבין הסורג לחיל היו שתיים עשרה אמה.

אולם רש"י ביומא מסביר: "לפנים מאותו סורג היה מקום פנוי י' אמות והוא נקרא חיל. ושתיים עשרה מעלות היו באותן י' אמות שההר מגביה מן הסורג עד שערה עזרה נשים".

לכן לדעה שהחיל מהוה חומה אין צורך בסורג לתחום בפנים נכרים ומטרתו להכשיר טלטול בו.

אולם לדעה שהחיל היא רחבה לפני חומת העזרה, יש צורך בסורג שימנע מהנכרים וטמאי מתים להכנס פנימה.

ה ע ז ר ה

לכאורה יש לנו מחלוקת ראשונים אם העזרה רשות היחיד או לא. הגמ' כיומא ס"ו: "תנו רבנן איש להכשיר את הזר שיהא מזומן. עתי ואפילו בשבת עתי ואפילו בטומאה". זאת אומרת ששילוח השעיר לעזעזל נעשה על ידי איש שמונה לכך מראש, ואפילו שיהיה בשבת.

2. אמנם מדין תורה נכרי שנכנס לעזרה פטור ממיתה על כך. אולם יכולים לחייבו לפי שקול דעת הסנהדרין. או שהיתה זו פקודה של השלטון בארץ להבטיח אוטונומיה ליהודים בבית המקדש. העזרה שייכת לישראל ונכרי שנכנס הריהו גזלן. וחייב מיתה כאותו נכרי שאכל מקרבן הפסח (פסחים ג' ב,) - ברית יעקב או"ח י"ש.

שואלת הגמ': למאי הלכתא? (הלימוד עתי בשבת). אמר רב ששה: לומר שאם היה חולה מרכיבו על כתפו. אמר ופרט זאת אומרת עירוב והוצאה לשבת, ואין עירוב והוצאה ליום הכיפורים". רש"י: "זאת אומרת מדאצטריך למתני עתי אפילו בשבת איכא למשמע דאין איסור הוצאה ליום הכיפורים דאי יום הכיפורים כשבת להוצאה. למה לי קרא להתיר משאו בשבת. הרי כשחל בחול נמי כשבת דמי, וקאמר רחמנא ישלחנן".

הרימב"א: "ואם תאמר ולגבי שעיר ריום הכיפורים מאי מלאכת הוצאה איכה? ויש לומר דמעביר ד' אמות ברשות הרבים מהוצאה גמיר לה וכדפרישיה בפרק הזורק". זאת אומרת שלדעת הריטב"א אין אסור הוצאה מהעזרה. אלא העברת ד' אמות, וכנראה מדובר בעזרה ובפשטות שהעזרה היא רשות הרבים, כי אם העזרה היא רשות היחיד, יתחייב משום הוצאה מרה"י לרשות הרבים.

אמנם הרא"ש בסוף פרק ה' דתמיד אומר: "ויש מפרשים דעזרה רה"ד" אולם הוא דוחה ואומר: "ונראה לי דטעו בהא דארינן בפרק קמא דפסחים, זאת אומרת רשות הרבים היא ולא היה דחתה לענין ספק טומאה, קאמר אבל לענין שבת כיון דמוספת מחיצה ודלתות נעולות בלילה ואין שעדים זה כנגד זה הויא רשות היחיד מן התורה".

הרשב"א במנחות אומר שהעזרה היא רשות הרבים. הגמ' שם דף כ"א עמ' ג' לומדת "תקריב ואפילו בשבת".

הרשב"א: יש להקשות למאי איצטריך ליה לומר ואפילו בשבת. פשיטא דמאי שנה מכל שאר מילי דקרבן שנעשות בשבת. ונראה לי דאיצטריך דסלקא דעתך אמינה דלא עיקר מצוה ולא תדחה ולא לחוי אלא מכשירי מצוה דרוקא שחיטה וזריקת והולכת בעזרה שהיא רשות הרבים. דחו שבת בעיקר עבודה לא תדחה שבת לכך איצטריך לקרוא דתקריב למדרש אפילו בשבת".

אולם אין חובה להעמיד את דברי הריטב"א כדברי הרשב"א או השיטה הדחוייה ברא"ש. אפשר לומר שגם הריטב"א סובר שהעזרה רשות היחיד. ועקירת השעיר היתה משם והנחתו היתה במדבר שהוא פרמלית ולכן לא מחייבים משום הוצאה. ושיטת רש"י שעל העברת ד' ברשות הרבים חייבים אף אם העקירה וההנחה לא היו שם. וכן תוס' עירובין ל"ג ע"א ד"ה והא (תוצאות חיים סימן א'). ולכן חייב על העברת ד' (ברכת שמעון ס' ל"ט לר' ברוך שמעון שניאורסון שליט"א).

הברכת שמעון ולפגיו ר' דוד הכהן רפפורט הי"ד במקדש דוד חלק ג' עמ' קצ"ו אמרו שבתוספתא יומא פרק א' ברייתא ג' יש מחלוקת אם העזרה רשות הרבים או רשות היחיד. וזו לשונה: "כל הלשכות שבמקדש רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה. חוץ מלשכת היין ושמן שיש להם שני פתחים זה כנגד זה - אבא שאול היה קורא אותה לשבת בית שמניא".

ר' יהודה אומר: כל לשכה שבמקדש שיש לה שני פתחים זה כנגד זה כגון שער עזרה רשות היחיד לשבת ולרשות הרבים לטומאה".

והתקשו בשיטת תנא קמא איך העזרה רשות היחיד, הרי שערים מפולשין, ועוד הרי לשכת בית שמניא היה רשות הרבים ונמצאת בתוך העזרה.

אולם לגירסת הגר"א בתוספתא אתי שפיר, כל הלשכות שבמקדש רשות היחיד לשבת ורשות היחיד לטומאה. העזרה רה"ר לטומאה) חוץ מלשכת היין ושמן שיש להם שני פתחים זה כנגד זה. שהיא רה"ר לטומאה.

על תנא קמא חולק ר' יהודה וסובר שכל רשות שיש לה שני פתחים זה כנגד זה דוגמת שערי העזרה היא רה"ר לטומאה*.

ובפשיטות העזרה היא רשות היחיד לשבת.

תנאי רשות

עד כה התרכז הדיון על הר הבית והעזרה, אם הם נחשבו כרשות היחיד או רשות הרבים, יש לדון אם התקיימו בהם התנאים להפך אחת מהרשויות.

הרמב"ם בפ"ד ה"א מהלכות שבת מסכס: "איזו היא רה"ר מדברות ויערים ושוקים ודרכים המפולשין להם. ובלבד שיהיה רוחב הדרך ט"ז אמה ולא יהיה עליו תקרה. ואי זו רשות היחיד תל שגבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים על ארבעת טפחים או יתר על כן, וכן חריץ שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה על ארבעה או יתר על כן, וכן מקום שהוא מוקף ארבע מחיצות גובהן עשרה וביניהם ארבעה על ארבעה או יתר על כן, אפילו יש בו כמה מילין אם הוקף לדירה כגון מדינה המוקפת חומה שדלתותיה ננעלות בלילה. ומבואות שיש להן שלשה התלים ולחי ברוח רביעית. וכן הצד ודיד סהר שהוקפו לדירה כולן רשות היחיד גמורה".

קירוי

האם הר הבית והעזרה היו מקורים? אם היו מקורים וראי שאינם רשות הרבים. הירושלמי בתענית פ"ב ה"ט מביא בסיפור על חוני המעגל שהוריד גשמים. "ירדו כתיקנן עד שעלו ישראל מירושלם להר הבית מפני הגשמים הוא אמרין הר הבית מקורה היה. ותני כן אספיו לפנים מסטיו היה". ידוע לנו שעוד משניות שהיו בהר הבית אסטויות. המשנה בסוכה פ"ד מ"ד מצות לולב כיצד? "יום טוב ראשון של חג. שחל להיות בשבת מוליכין את לולביהן להר הבית. והחזנין מקבלין מתן וסודרין אותה על גב איצטבא".

"רחבה של הר הבית היתה מוקפת כאצטבאות לישוב שם ומסוככת למעלה מפני הגשמים" (רע"ב).

האיצטבאות היו מסוככות כך משמע מהירושלמי שהראנו שזה היה קירווי הר הבית וכן מהמשנה בפסחים פ"א מ"ה "ועוד אמר רבי יהודה שתי חלות של תורה פסולות

* והאריך בזה ר' שאול ליברמן בחוספתא כפשוטה.

ומונחות על גג האיציטבא כל זמן שמונחות כל העם אוכלים. ניטלה אחת תולין.
לא אוכלין ולא שורפין. ניטלו שניהן התחילו כל העם שורפים".

והסביר התוספות יום טוב בסופא את ההבדל בין גם לגג. "ה"ג גג כראיתא כגמרא,
דאי על הגב היה מתייבש ויבש פסול. ובפרק קמא דפסחים גרסינן גג משום
שהונחו החלות שם כדי שיראו העם שלא הגיע זמן איסור חמץ וה"ג גג במשנה
ד' פ"ח בשקלים (שהיו שוטחין פרוכת חדשה שנטמאה באב הטומאה על גג
האיציטבא). ולא כמו שהועתק בספרי הרמב"ם פ"ז מהלכות כלי המקדש גב".

עכ"פ יש לברר היכן היו אציטבאות אלו. הרמב"ם בהלכות בית הבחירה פרק ה'
הלכה א': "הר הבית והוא הר המוריה היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה
והיה מוקף חומה וכיפין ע"ג כיפין הם בנויות מתחתיו. מפני אהל הטומאה.
וכולו היה מקורה סטיו לפני מסטיו".

השלטי גיבורים הבין שכל הר הבית היה מקורה. וכהסבר התפארת ישראל בחלק
בועז ראש פרק ג' דמידות: "אמנם מ"ט הרמב"ם הר הבית ת"ק על ת"ק אמה
וכולו היה מקורה לכאורה משמע מדברי רבינו שכל הת"ק על ת"ק אמה מקורה
היה נמצא שכל העזרות של נשים וישראל וכהנים היו מקורין וכן הבין הש"ג
ולכן הוסיף החכם ההוא על דברי הרמב"ם וכתב חוץ ממזבח הנחושת שעמד תחת
לב השמים".

התוספות יום טוב השיג על השלטי גבורים בראש פ"ב דמירות:
"אבל שגגה יצאה מפני השליט בפ"ב שכתב שם באמצע הר הבית לא היה מסוכך
מפני המזבח שהיה גלוי לשמים. והרי אין מזבח אלא בעזרה. אבל בלאו הכי ודאי
שאר הר הבית מכוסה שלא היה מסוכך אלא ע"ג האציטבאות והן בצדדים סביב
לא באמצע".

ומקשה על השלטי גבורים התפארת ישראל דלעיל:
"ולפי עניות דעתי אע"ג דשנהיה רתוי"ט לחכם ההוא וכן נראה מספרו, שיד כל
בו, אפ"ה בכאן במחילת כבודו שגה בדואה, ומלבד דמירושלמי הנ"ל שהבאנו
לא מוכח רק שהר הבית היה מקורה. גם כן קשה תו דהרי אפילו בד' לשכות
שבעזרת נשים לא היו מקורות (כמדות פ"ב מ"ה, חצרות קטורות ואין קטורות
אלא שאינן מקורות), וכל שכן העזרה שחוצה לה, ותו דאי נימא שגם העזרה
הפנימית ששם המזרח בנוי, גם היא מקורה א"כ למה הוצרכו אכסדראות תחת
הקירוי בגובה כותלי העזרה סביב (כתמיד פ"א מ"ג¹). וכן משמע מרש"י (פסחים
י"ג ב', תענית וסוכה מ"ד ב'). דרך הר הבית שמחוץ לחומה הפנימית מקורה
היה".

1. רע"ב שם: שהיו אכסדראות סביב לעזרה מבפנים. עמודים יוצאים מחוץ
לכותלי העזרה. ומן העמודים ועד כותלי העזרה היה סכך על גביהן. ומן
העמודים ולחוץ היה בלא סכך והמזבח היה שלא במקום סכך.

ר' שלמה העלמא זצ"ל במרכבת המשנה על הרמב"ם רלעיל: "ובתי"ט רפ"ב דמדות משיג שלא כדין על השלטי גבורים. כיון דמפורש בירושלמי דהר הבית מקורה. כל שכן העזרות. חוץ מקום מזבח שהיה מגולה להעלות עשן. ואף על גב דכתיב הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל ובמשכן לא מצאנו מכסה זולת על ההיכל ולא לפני מן הקלעים, דהיינו העזרה. אין זה קושיא דמכסה ההיכל היה לעיכוב עורות תחשים וגו'. אבל העזרה היה רשאי לכסות בכל דבר לפני מהקלעים ומכל מקום כיסוי בעינן לכבוד העזרה".

ר' משה קזיס ממנוטנה בביאורו על מס' מדות. "ובפרק ח' מהלכות בית הבחירה כתב הכסף משנה שפירש רש"י אצטנא סביב סביב מקפת ובתוך אותו היקף עוד אחד. ונראה שהיו אצטבאות אלו סמוכות לכותל הר הבית ומקיפות מד' רוחות השמים לשבת עליהם. אבל הרמב"ם כתב וכולו היה מקורה סטיו לפני מסטיו ומלת וכולו קאי להר הבית שזכר שם בסמוך. ונראה שסובר שמחמת הר הבית עד הסורג היו אצטבאות אלו והיה קירוי עליהם להגן מן השמש ומן הגשמים על היושבים שם".

ר' אברהם סופר שליט"א מצא מקור לדברי ר' משה קזיס. מדברי רש"י בסוכה מ"ב ב' "רחבה של הר הבית היתה מוקפת איצטבאות לישיב שם ומסוככת למעלה מפני הגשמים", ורחבה נקראת רק עד הסורג, שהרי עד הסורג לא היתה שם שום מחיצה, אבל על המקום שעומדות שם מחיצות וחומות לא נופל לשון רחבה.

וקשה לי:

(א) מהמקור שהביא נשמט שלא כל השטח היה מקורה. רחבה של הר הבית היתה מוקפת שבהיקף היו האיצטבאות.

(ב) אם לפי דבריו שרחבה הוא שטח פנוי לא כל השטח מהחומה לסורג היה פנוי. עכ"פ לדברי השלטי גיבורים רוב הלשכות היו בדרום. ובזה הסכים התוספות יום טוב.

לסיכום אביא את דברי הרצ"מ פרנק זצ"ל במקדש מלך עמ' ג"ז "והנה אף שהתוספות יום טוב לא הביא דברי הירושלמי והרמב"ם מ"מ ברור מלשון הירושלמי והרמב"ם שכתבו מקורה סטיו לפני מסטיו דהכוונה היא שלא היה מסוכך אלא ע"ג האיצטבאות בצדדים סביב, ולא באמצע וכדברי התוספות יום טוב".

הר הבית בפלטיא

הר הבית שימש כמקום מרכזי אליו נהרו אנשים רבים. וצריך לברר שמא הוא כפלטיא. והיא רחבה שמתקצצים בה לסחורה. והיא נחשבת רשות הרבים אף על פי שאינה מפולשת אמנם רחב שש עשרה אמה היא צריכה. אולם זה ודאי היה בהר הבית בפרט בדרומו.

כידוע ירושלים דלתותיה נעולות בלילה. ולפיכך העיר נחשבת כמקום מוקף ומבטל רשות הרבים. ויש שיטות שזה מועיל לכל העיר. אולם לשיטת הרשב"א והמאירי נעילת דלתות העיר לא מועילות לפלטיא (ובפרט שהגמ" בעירובין ק"א א" ובבא מציעא כ"ג ע"ב שנבעו פרצות בחומת ירושלים).

וזה לשונו: "ופלטיא והיא רחבה שמתקבצים בה לסחורה אף על פי שאינה מפולשת ואפילו דלתות מדינה נעולות בלילה. הואיל ואין באותה פלטיא בפרט דלתות שאם היו בה דלתות הרי אף רשות הרבים מתערבת בדלתות. לדעתנו כמו שביארנו בראשון של עירובין (בית הבחירה עירובין ו' ע"א ד"ה כבר בארנו) הא כל שאין בפלטיא זו בפרט דלתות אף על פי שכלל המדינה יש בה דלתות נעולות בלילה אין הפלטיא שבתוכה נכשרת בהכשר העיר" (מאירי שבת ו' א" ד"ה איזוהי רה"ד).

בעיה זו אינה חלה על הר הבית שכנראה היו סגורים שעריו בלילה. בשערי העזרה מצאנו מפורש במסכת תמיד שלא היו נפתחים עד שלא נפתח השער הגדול של ההיכל.

ששים ריבוא

לפי רש"י אחד מתנאי רשות הרבים שיהיו בה ששים ריבוא. מן הסתם לא בכל יום היו בהר הבית ששים ריבוא. אולם היו הזדמנויות כמו הרגלים שבהם נאספו כמספר הזה. ואז לפי שיטת רש"י הר הבית יהיה רשות הרבים. אפשר להסביר שגם לפי רש"י הר הבית לא יהיה רשות הרבים. כיון שאר תנאים אינם בו. ואף מצד ששים רבוא מוכא בשו"ע סימן שמ"ב וכן בר"ן בשם ספר התרומה. שצריך דכל יום. וכיון שרק פעמים אחדות בשנה היו ששים רבוא הר הבית לא יהיה רשות הרבים.

ס כ ו ם

אפשר לדון את הר הבית כרשות היחיד. ההר היה סגור, חומות ירושלים הקיפו אותו ובחלקו הגדול היה מקורה. ישנם שיטות שהיה סורג להפכו כרשות היחיד ולשיטות אחרות די בכתלים לשם כך.

העזרה ודאי רשות היחיד לשבת, ורשות הרבים לסומאה. הר הבית והעזרה היו רשות היחיד ואף שיכלו לנהל את המלאכות החיוניות הכוללות טלטול בשבת, כיון שאין שבות במקדש. על כל פנים כמה שאפשר למעט בהזדקקות להתר זה ממעטינן.

ויהי רצון שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו כתורתך.